

اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی

فاطمه بزازان*، مهناز اسماعیلی** و فرشته فارسی***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۶

چکیده

امروزه گردشگری یکی از پررونق‌ترین فعالیت‌های اقتصادی جهان است و به قدری در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها اهمیت دارد که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نام نهاده‌اند. با توجه به نقش گسترده گردشگری در رونق اقتصادی و وجود مکان‌های تاریخی و زیارتی به خصوص حرم امام رضا (ع) در این مطالعه به بررسی اثر گسترش صنعت گردشگری بر اقتصاد استان خراسان رضوی در قالب داده-ستانده دو منطقه‌ای پرداخته‌ایم. بدین منظور، ضرایب داده-ستانده استان خراسان رضوی و سایر مناطق اقتصاد ملی با استفاده از روش غیرآماري *FLQ از جدول داده-ستانده ملی سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران محاسبه و به کمک ضرایب مستقیم و فزاینده تولید و اشتغال استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد ملی، مدل داده-ستانده دو منطقه‌ای تهیه شده است. همچنین هزینه گردشگران داخلی که به تازگی توسط مرکز آمار ایران تهیه شده زمینه را برای چنین مطالعات منطقه‌ای فراهم کرده است. با در نظر گرفتن هزینه گردشگران داخلی در استان به عنوان صادرات استان به مدل اضافه شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که به ازای ورود گردشگران داخلی در سال ۱۳۹۰، تولید استان خراسان رضوی ۱۲/۱۱ درصد و اشتغال استان ۱۱/۴۷ درصد افزایش یافته است. علاوه بر این، بخش صنعت استان خراسان رضوی بیشترین تاثیرپذیری از ورود گردشگران داخلی را داشته است. بخش‌های مرتبط با گردشگری مانند حمل‌ونقل و انبارداری از یک طرف و عمده فروشی و خرده‌فروشی از طرف دیگر رتبه دوم و سوم را به خود اختصاص داده‌اند.

طبقه‌بندی JEL: R2, R10, Z32, O18, R1

کلیدواژه‌ها: گردشگری، اشتغال، تولید، داده-ستانده دو منطقه‌ای، خراسان رضوی.

* دانشجویار گروه اقتصاد دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه الزهراء، تهران، ایران - (نویسنده مسئول)،

پست الکترونیکی: fbazzazan@alzahra.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی و توسعه اقتصادی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه

الزهراء، تهران، ایران، پست الکترونیکی: smailimn@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی و توسعه اقتصادی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه

الزهراء، تهران، ایران، پست الکترونیکی: farsi6887@gmail.com

۱- مقدمه

امروزه گردشگری یکی از پررونق‌ترین فعالیت‌های اقتصادی جهان است و به قدری در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها اهمیت دارد که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نام نهاده‌اند. گردشگری مفهوم و جریانی کاملاً متفاوت با گذشته پیدا کرده است و زمینه اقتصادی آن بیش از پیش افزایش یافته است. بر اساس گزارش‌ها، گردشگری بعد از صنایع نفت و خودروسازی پردرآمدترین صنعت به‌شمار می‌رود. بسیاری از کشورها، صنعت گردشگری را به‌عنوان منبع اصلی درآمد، اشتغال، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی می‌دانند. در مناطق مختلف، شرایط متفاوت است، گردشگری همواره عامل مهمی برای توسعه اقتصادی نیز به‌حساب می‌آید. توسعه صنعت گردشگری در کشورهای صنعتی، موجب تنوع درآمدها و کاهش ناهماهنگی در اقتصاد می‌شود و در کشورهای در حال توسعه، فرصتی برای صادرات، تولید ارز و ایجاد اشتغال به‌شمار می‌آید.

یکی از ویژگی‌های مهم اقتصادی گردشگری، مصرف درآمدهای حاصل از مناطق گردشگری در همان مناطق است. بنابراین، گردشگری وسیله‌ای برای انتقال منابع عظیم درآمدی از کشورها یا مناطق مبدا به کشور یا منطقه مقصد و پذیرای گردشگر است. گردشگری نه تنها موجب کسب درآمد مستقیم و چرخه پولی غیرمستقیم می‌شود، بلکه موجب رشد تولیدات صنایع دستی و محصولات صنعتی دیگر نیز می‌شود. گردشگری برای مناطق دارای جاذبه‌های جهانگردی می‌تواند به مهم‌ترین منبع کسب درآمد تبدیل شود، مشروط بر اینکه برنامه‌ریزی صحیح و همه‌جانبه همراه با آینده‌نگری برای بهره‌برداری منطقی و عملی آن تنظیم و اجرا شود.

استان خراسان رضوی با داشتن ویژگی‌های مهم فرهنگی، مذهبی، طبیعی، صنایع دستی و... یکی از قطب‌های گردشگری در ایران است و به دلیل وجود حرم مطهر امام رضا (ع) در این استان، یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های مذهبی جهان تشیع و اولین مرکز زیارتی کشور ایران، دارای توانمندی‌های گردشگری با کارکردهای مذهبی- فرهنگی ارزشمندی در سطح ملی و بین‌المللی است. این استان به‌عنوان بخشی از سرزمین پهناور ایران، از نظر تاریخی با وجود آرامگاه فردوسی، عمر خیام، عطار نیشابوری، نادرشاه، مسجد گوهرشاد، آتشکده بازه هور و... به جاذبه‌های گردشگری آن اضافه می‌کند. بهره‌گیری از این قابلیت‌های ارزشمند و متنوع در صنعت گردشگری به‌مثابه منابع رشد اقتصادی اهمیت دارند.

اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ... ۵۷

براساس گزارش مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، خراسان رضوی با ۱۸/۶ میلیون نفر سفر در فصل بهار و ۲۷/۷ میلیون نفر سفر در تابستان، رتبه اول را در بین استان‌های مهم کشور در جذب گردشگر داخلی داشته که مطمئناً موجب رشد تولید و اشتغال استان شده است.

استان خراسان رضوی بخشی از استان پهناور خراسان است که با مصوبه دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم خراسان به سه قسمت شمالی، رضوی و جنوبی ایجاد شده است. براساس گزارش معاونت آمار و اطلاعات سازمان برنامه و بودجه استان خراسان رضوی، جمعیت استان در سال ۱۳۹۲ حدود ۶/۱۷ میلیون نفر که معادل ۸/۰۲ درصد جمعیت کشور است، بود. تولید ناخالص داخلی این استان در سال یادشده ۵۶۲/۸ هزار میلیارد ریال و سهم آن از تولید ناخالص داخلی کشور حدود ۵/۶ درصد بوده است (سازمان برنامه و بودجه استان خراسان رضوی، ۱۳۹۵).

خراسان رضوی، چهارمین استان دارای بیشترین تولید ناخالص داخلی بعد از تهران، خوزستان و اصفهان در ایران است (اتاق صنایع معادن و کشاورزی تهران، ۱۳۹۳). براساس گزارش سازمان برنامه استان در سال ۱۳۹۵ ساختار ارزش افزوده بخش‌های عمده اقتصادی استان نشان می‌دهد بیشترین سهم ارزش افزوده آن طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۸۳ مربوط به گروه خدمات است که به طور متوسط ۶۳/۶۸ درصد بوده که این رقم ۱۳/۴ درصد بیش از متوسط در سطح ملی است. در این دوره بخش ساختمان، آب برق و گاز دارای بالاترین مزیت نسبی استان و بخش صنعت و معدن کمترین مزیت نسبی را داشته است. وضعیت سهم ارزش افزوده از تولید ناخالص داخلی و سهم اشتغال بخشی استان به تفکیک گروه‌های عمده فعالیت در جدول (۱) آمده است.

ارقام جدول (۱) نشان می‌دهند هر چند کل شاغلین خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال ۱۳۸۵ کاهش (۰/۵۷ درصد) داشته است، اما بخش‌های مرتبط با گردشگری: هتل و رستوران، حمل و نقل و انبارداری و سایر فعالیت‌های خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی افزایش اشتغال داشته‌اند. بخش‌های واسطه‌گری مالی، کشاورزی و صنعت، بالاترین کاهش اشتغال و سهم آن را داشته‌اند. از مجموع شاغلان استان در سال ۱۳۸۵ که معادل ۱۷۳۹۵۰۵ است ۵۶/۶۹ درصد از آنان در بخش خدمات اشتغال دارند. کاهش سهم اشتغال کشاورزی از ۲۲/۷ درصد در سال ۱۳۸۵ به ۲۰/۵ درصد در سال ۱۳۹۰ قابل تامل است و از سهم بالای فعالیت کشاورزی در استان خبر می‌دهد. علاوه بر سهم اشتغال، سهم ارزش افزوده برحسب فعالیت‌های عمده اقتصادی نیز دچار تغییرات متفاوتی نسبت به سهم اشتغال در دوره موردنظر شده است. ارقام

۵۸ فصلنامه علمی پژوهشنامه اقتصادی، سال بیستم، شماره ۷۶، بهار ۱۳۹۹

مربوط به سهم ارزش افزوده نشان می‌دهند که سهم ارزش افزوده بخش‌های مرتبط با گردشگری در سال ۱۳۹۰ افزایش داشته که بیانگر کمتر ضربه پذیر بودن این بخش نسبت به بخش‌های دیگر در اثر رکود سال ۱۳۹۰ است و همین امر اهمیت مطالعه حاضر را بیشتر نشان می‌دهد.

هر چند که استان خراسان رضوی و به خصوص شهر مشهد از دیرباز پذیرای گردشگران داخلی و خارجی بوده، اما منبع آماری مدون و رسمی برای آمارهای مرتبط با گردشگری خارجی و داخلی از جمله تعداد آن‌ها و یا مخارج گردشگری در این استان وجود ندارد. به تازگی مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) آمار تعداد و هزینه گردشگران داخلی را برای استان‌های مشخصی از جمله خراسان رضوی تهیه کرده که مطالعه اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی را امکان‌پذیر کرده است.

جدول (۱): سهم ارزش افزوده و اشتغال استان برحسب گروه‌های عمده اقتصادی

گروه عمده فعالیت	سهم ارزش افزوده بخشی (درصد)		سهم اشتغال بخشی (درصد)		تغییرات
	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	
کل	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	-۰/۵۷
کشاورزی، شکار و جنگلداری و ...	۲۱	۱۰	۱۱	۱۰	-۲/۲
استخراج معدن	۲	۰/۶	۰/۴	۰/۵	۰/۵
صنعت- ساخت	۸	۱۰/۱	۲/۱	۱۴/۹	-۲/۵
تأمین برق، آب و گاز	۰/۶	۸/۱	۷/۵	۱/۲	۰/۲
ساختمان	۸/۴	۸	-۰/۴	۱۳/۹	۰/۴
عمده فروشی، خرده فروشی و ...	۲۰	۱۸/۳	۱/۷	۱۲/۶	-۱/۱
هتل و رستوران	۰/۳	۲/۳	۲	۱/۵	۰/۳
حمل و نقل و انبارداری	۴/۶	۶/۹	۲/۳	۸/۸	۰/۸
واسطه‌گری‌های مالی	۱/۶	۱/۶	۰	۱/۳	-۶/۸
مستغلات، اجاره و فعالیت‌های ...	۷/۴	۱۵/۴	۸	۰/۶	-۱/۴
اداره عمومی، دفاع و تأمین اجتماعی	۸/۳	۵/۷	-۳/۴	۶/۷	۰/۶
آموزش	۹/۶	۵/۳	-۴/۲	۷/۱	۰/۶
بهداشت و مددکاری اجتماعی	۵/۵	۴/۲	-۱/۳	۲/۳	۰/۳
سایر فعالیت‌های خدمات عمومی..	۲/۷	۲/۳	-۰/۴	۸/۱	۳/۷

منبع: سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۹۰

اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ... ۵۹

هدف اصلی پژوهش حاضر سنجش میزان اثرپذیری تولید و اشتغال استان خراسان رضوی و اقتصاد ملی از ورود گردشگران داخلی است که این سنجش با استفاده از مدل داده-ستانده دو منطقه‌ای که در این مطالعه به همین منظور تهیه شده، صورت می‌گیرد. جهت تحقق این هدف سازماندهی مقاله بدین قرار است: پس از مقدمه در بخش دوم مروری مختصری بر سیمای اقتصادی و گردشگری استان خراسان رضوی داریم. در بخش سوم به ادبیات نظری و پیشینه تحقیق می‌پردازیم. در بخش چهارم روش‌شناسی پژوهش و مراحل تهیه جدول داده-ستانده دو منطقه‌ای را شرح می‌دهیم. در بخش پنجم به تبیین پایه‌های آماری و برآورد ضرایب فزاینده تولید و اشتغال داده-ستانده دو منطقه‌ای و تحلیل نتایج می‌پردازیم. بخش پایانی به نتیجه‌گیری اختصاص یافته است.

مقاله حاضر از چند جهت دارای نوآوری است: ۱- این مقاله یکی از به‌روزترین مطالعاتی است که اثرات ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی که یکی از مقاصد مهم گردشگری داخلی است، را بررسی می‌کند. ۲- اثرات گردشگری داخلی نه تنها روی اقتصاد (تولید و اشتغال) استان خراسان، بلکه روی باقی قسمت‌های اقتصاد ملی نیز محاسبه شده است. ۳- از آمارهای رسمی مربوط به هزینه گردشگری داخلی که توسط نهاد رسمی (مرکز آمار ایران ۱۳۹۳) تهیه شده، استفاده شده است.

۲- مبانی نظری و مروری بر مطالعات گذشته

۲-۱- ادبیات نظری گردشگری و رشد اقتصادی

رشد اقتصادی یکی از شاخص‌های کمی سنجش میزان پیشرفت اقتصاد کشورها بوده و عوامل اثرگذار بر آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. این شاخص از عوامل متعددی تاثیر می‌پذیرد که در این میان ظرفیت‌های صنعت گردشگری، مانند ایجاد فرصت‌های شغلی، توسعه زیرساخت‌ها، ورود گردشگران خارجی، افزایش تقاضا برای کالاهای داخلی، افزایش صادرات و افزایش امکان سرمایه‌گذاری خارجی از دلایل اصلی است که در راستای رشد اقتصادی باید بدان توجه ویژه‌ای داشت.

رابطه میان صادرات و رشد اقتصادی و تفاوت‌های میان راهبردهای تشویق صادرات و جایگزینی واردات یکی از موضوعات مورد توجه در متون توسعه‌ای بوده است. طی دهه

۱۹۷۰ در میان اقتصاددانان نئو کلاسیک اجتماعی به وجود آمد و نظریه رشد صادرات محور^۱ (ELGH) به «دیدگاه جدید غالب» ارتقا یافت (تیلر^۲، ۱۹۸۱). با توسعه چشمگیر بخش گردشگری در قرن بیست و یکم نظریه مذکور توسط پژوهشگران بسط و گسترش یافت و از این نظریه، نظریه رشد با محوریت گردشگری^۳ (TLGH) اقتباس شد؛ زیرا اولاً مخارج گردشگری خارجی به عنوان یک منبع تامین مالی، نوعی صادرات جدید محسوب می شود و ثانیاً یک عامل استراتژی بالقوه برای رشد و توسعه اقتصادی به حساب می آید که مبنای بسیاری از مطالعات اقتصادی در سطح جهانی قرار گرفته و در بیشتر موارد درستی آن به اثبات رسیده است که تنها تفاوت آن با صادرات کالاها و خدمات این است که مصرف کننده، آن را در کشور میزبان مصرف می کند. این نظریه استدلال می کند که رشد اقتصادی یک کشور نه تنها تابعی از نیروی کار، سرمایه، صادرات و عوامل دیگر در آن کشور است، بلکه می تواند تحت تاثیر تعداد گردشگران ورودی نیز باشد. بالاگوئرو و کانتاولا^۴ (۲۰۰۲) نخستین پژوهشگرانی بودند که به این مفهوم اشاره کردند و از آن پس توجه زیادی به این موضوع معطوف شده است. مخارجی که توسط گردشگران در داخل یک کشور انجام می شود برای آن کشور در حکم صادرات بوده و می تواند اثرات تکاثری ایجاد و به رشد اقتصادی منجر می شود که این رشد خود می تواند زمینه ساز ایجاد اشتغال و درآمد بیشتر در آینده باشد.

مخارج گردشگری علاوه بر رشد، روی توزیع درآمد از طریق سه کانال اثر می گذارد؛ نخستین کانال قیمت ها هستند که به وسیله آن مخارج گردشگری به تغییرات در قیمت کالاهایی که توسط خانوارهای فقیر خریداری می شود، منجر می شود. دومین کانال این است که این مخارج به تغییرات در درآمد نیروی کار کارگر و خود اشتغال و نیز تغییر درآمد سرمایه منجر می شود. سومین کانال دولت است که به وسیله آن مخارج گردشگری دریافتی های دولت را تغییر می دهد و از این طریق می تواند به تغییر در نرخ مالیات، مخارج و بدهی دولت منجر شود.

مصارف گردشگری معمولاً به افزایش ستانده، قیمت و دستمزدها در صنایعی که به طور مستقیم کالاها را به گردشگران می فروشند، منجر می شود. افزایش در دستمزدها به این معنی

1- Export- Led Growth Hypothesis

2- Tyler

3- Tourism- Led Growth Hypothesis

4- Balaguer, and Cantavella- Jorda

۶۱ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

است که سایر کسب و کارها برای حفظ نیروی کار دستمزد بالاتری پرداخت می کنند (عملکرد مشابه برای سرمایه و درآمد سرمایه نیز وجود دارد) و این امر باعث افزایش هزینه و سپس افزایش قیمت سایر محصولات می شود. این افزایش کلی در قیمت های داخلی نسبت به قیمت های خارجی افزایش نرخ ارز واقعی است. این افزایش کار را برای سایر صنایع جهت صادرات مشکل می کند. بنابراین تولید در سایر صنایع صادراتی کاهش می یابد؛ از این رو، خانواده های فقیر احتمالاً به طور منفی از طریق کانال قیمت تاثیر می پذیرند و افزایش قیمت ها سطح درآمد واقعی آن ها را احتمالاً کاهش خواهد داد.

اگر اثرات از طریق کانال قیمت را بر حسب اثرات نسبی در نظر بگیریم، بیشترین افزایش در قیمت ها که اتفاق می افتد به طور معمول مربوط به انواع کالاها و خدماتی است که گردشگران مصرف می کنند. این ها کالاهایی هستند که شهروندان تنها زمانی آن ها را مصرف می کنند که به مسافرت بروند (اقامت، حمل و نقل مسافر، آژانس های مسافرتی، خدمات بهره برداری، خدمات تفریحی و کالاهای سوغاتی)؛ به استثنای رستوران و مواد که توسط همه افراد اعم از گردشگر و غیر گردشگر خریداری می شود. بسیاری از محصولات (که در سفرهای داخلی نیز مصرف می شود از جمله وعده های رستوران) آن هایی هستند که بیشتر توسط خانوارهای با درآمد بالا خریداری می شوند. اثرات مستقیم این کانال فقط به افزایش اندکی در قیمت های پرداخت شده توسط خانوارهای فقیر از طریق محصولات غذایی منجر می شود. حتی در این مورد گردشگران تمایل دارند تا مجموعه ای متفاوت از کالاهایی که به وسیله خانوارهای فقیر مصرف می شود را خریداری کنند.

کانال درآمدی شامل درآمد کسب شده از اشتغال، خوداشتغالی و سرمایه است. خانوارهای کم درآمد می توانند از دستمزدهای بالاتر و افزایش در تولید صنایع گردشگری محور منتفع شوند. این اثر اگر خانوارهای فقیر، فاقد مهارت مورد نیاز در این کسب و کارها باشند، ممکن است متعادل باشد. اثرات درآمدی بزرگ تر برای خانوارهایی با درآمد متوسط که تخصص دارند، احتمالاً اتفاق می افتد. کانال درآمدی همچنین اثرات بلندمدت تری را نیز شامل می شود؛ فعالیت ها به آسانی دستمزد نسبی عوامل مختلف تولید یا انواع نیروی کار را تغییر نمی دهند، اما می تواند خانوارها را وادار به آموزش کند و در نتیجه از اشتغال بامهارت پایین خارج کند.

کانال سومی که به وسیله آن گردشگری درآمد خانوارها و فقر را تحت تاثیر قرار می دهد از طریق درآمد دولت است. رشد گردشگری درآمد دولت را از طریق مالیات ها و عوارض وضع شده به خصوص روی گردشگری همانند مالیات عزیمت، مالیات مسافر و عوارض ویزا، اقامت (مالیات تخت هتل) و دیگر منابع درآمدی افزایش می دهد. همچنین درآمدهای دولت را از مالیات های عمومی روی کالاها و درآمد افزایش می دهد. گردشگری ممکن است درآمد دولت را افزایش دهد، اما توزیع مخارج این درآمد نامشخص است. درآمدهای افزایش یافته به احتمال زیاد در کوتاه مدت جذب کسری (یا مازاد) بودجه دولت می شوند. در بلندمدت دولت تصمیماتی احتیاطی درخصوص اینکه چطور این جریان درآمدی را دوباره اختصاص دهد، می گیرد. مقداری از این درآمد را برای کاهش سایر مالیات ها اختصاص می دهد، مقداری از این درآمد را برای بازپرداخت بدهی خارجی استفاده می کند و بقیه درآمدها را خرج می کند (اینسرا و فرناندز، ۲۰۱۵).

۲-۲- مطالعات پیشین

پژوهشگران زیادی اثر توسعه گردشگری را با استفاده از روش شناسی های مختلفی مطالعه کرده اند که در ادامه به مطالعاتی اشاره می شود که از رویکرد داده- ستانده به ویژه داده- ستانده منطقه ای استفاده کرده اند.

تاج علی (۱۳۸۰) در پایان نامه خود با عنوان «بررسی اثرات اقتصادی گردشگری در جمهوری اسلامی ایران» به بررسی آثار گردشگری بر درآمد، واردات، ارزش افزوده و اشتغال با استفاده از مدل داده- ستانده و جدول داده- ستانده سال ۱۳۸۰ ملی پرداخته است. نتایج مطالعه او نشان می دهد که بخش حمل و نقل و بخش هتل و رستوران بیشترین درآمدزایی و اشتغال زایی را دارند.

آکمیک^۲ (۲۰۱۲) با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی به بررسی اثر گردشگران خارجی بر تولید، ارزش افزوده و اشتغال ترکیه پرداخت. نتایج بررسی آکمیت نشان داد که کشش تولید ناخالص داخلی بخش گردشگری خارجی به نسبت پایین است و اثر مخارج

1- Incera and Fernandez

2- Akkemik

۶۳ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

گردشگری خارجی بر تولید، ارزش افزوده و تولید در ترکیه به نسبت کم است که احتمالاً نشان می‌دهد مخارج گردشگران خارجی به خارج از اقتصاد ترکیه نشت می‌کند.

ریبرو و موتا^۱ (۲۰۱۲) در پژوهشی اثر سرمایه‌گذاری‌های گردشگری در برنامه ملی توسعه گردشگری در منطقه سرژیپه برزیل را به کمک مدل داده-ستانده بین منطقه‌ای روی تولید و اشتغال مورد بررسی قرار دادند. اثر کل ۴۰۲/۹۶ میلیون دلار برآورد شد که ۴۸/۹ درصد آن در خود این ایالت ماند و ۹/۷ درصد آن به سایر ایالات شمال شرقی این منطقه و ۴۱/۴ درصد آن به سایر ایالت‌های برزیل سرریز کرده است. همچنین با اجرای برنامه فوق ۱۱۴۸ شغل جدید در ایالت سرژیپه و ۳۳۳۶ شغل جدید در سایر ایالت‌های برزیل و ۱۹۳۷ شغل در بخش‌های شمال شرقی برزیل ایجاد کند.

فرچلینگ و هورواث^۲ (۱۹۹۹)، اثرات مخارج گردشگری در اقتصاد ایالت واشنگتن را با استفاده از مدل داده-ستانده منطقه‌ای برآورد کردند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد که بخش گردشگری در مقایسه با ۳۷ بخش دیگر درآمدزایی و اشتغال‌زایی بالایی در ایالت واشنگتن دارد.

راجا البقامی^۳ (۲۰۰۴) در پژوهشی با استفاده از جدول داده-ستانده سال ۱۹۹۷ و ضرایب فزاینده آن، تاثیر تقاضای گردشگران بر تولید، درآمد و اشتغال بخشی در کشور عربستان را مورد بررسی قرار داد. نتایج این تحقیق نشان داد مخارج گردشگری بیشترین تاثیر را روی تولید بخش تجارت و حمل‌ونقل داشته است. در زمینه درآمد نیز بخش خدمات بیشترین سود را از هزینه‌های گردشگری برده است. همچنین در زمینه اشتغال، بخش‌های خدمات و تجارت بیشترین سهم از مشاغل ایجاد شده توسط مخارج گردشگری را داشته‌اند.

بزازان و جعفری (۱۳۹۳) به بررسی اثر گسترش صنعت گردشگری بر اقتصاد شهر نیشابور پرداختند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که به ازای ورود گردشگران داخلی در سال ۱۳۹۰، تولید شهر به میزان ۹۰۸۳ میلیارد ریال و اشتغال به میزان ۱۷۳۱ نفر (برابر ۱/۱۴ درصد کل اشتغال شهر) افزایش یافته که مقدار آن قابل توجه است.

ابراهیمی کوهبنه و ایزد (۱۳۹۳) به بررسی و تحلیل آثار گردشگری روستایی در توسعه یکی از گردشگاه‌های روستایی استان مازندران به روش پیمایشی پرداختند. براساس نتایج

1- Ribeiro and Motta

2- Frechtling, and Horvath

3- Raja Almqami

این پژوهش، ورود گردشگران تاثیرهای مثبت و معناداری بر بهبود درآمد روستاییان، توسعه امکانات بهداشتی عمومی، بهبود سیستم دفع فاضلاب و دفع زباله، گسترش مرکزهای اعتباری و توسعه سکونتگاه‌ها و معابر روستاها دارد. همچنین مهم‌ترین تاثیرهای مثبت ناشی از ورود گردشگران به روستاها را می‌توان در عواملی نظیر: توسعه زیرساختی، توسعه اقتصادی و توسعه اشتغال و همچنین مهم‌ترین تاثیرهای منفی ناشی از ورود گردشگران به مناطق روستایی را می‌توان در عواملی نظیر تغییر فضای کسب و کار، توسعه ناهنجاری‌های اجتماعی و تخریب فضای فرهنگی روستا خلاصه کرد.

شربت‌ی (۱۳۹۴) به بررسی نقش گردشگری در توسعه اقتصادی استان گلستان پرداخت. جامعه آماری این پژوهش، کارشناسان و صاحب‌نظران سازمان‌ها و موسسات دولتی و خصوصی فعال در حوزه گردشگری استان گلستان است. براساس نتایج این پژوهش گردشگری در ایجاد و توسعه اشتغال، افزایش میزان سرمایه‌گذاری، ارتقای سطح درآمد و بهبود شاخص‌های کیفیت زندگی مردم استان گلستان تاثیر مثبت و موثر دارد.

مروت، سالم و نعمت‌اللهی (۱۳۹۷) با استفاده از اطلاعات مربوط به ۱۴۷ کشور جهان طی سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۱۵ و با استفاده از روش داده‌های تابلویی ویژگی‌های موثر مقاصد گردشگری در جذب گردشگران خارجی شناسایی و معنی‌داری آن‌ها از نظر آماری را بررسی کردند. نتایج تحقیق نشان دادند که از سه شاخص کلی مربوط به ویژگی‌های مقاصد گردشگری، یعنی زیرساخت‌های گردشگری و فضای کسب و کار، قوانین و مقررات مربوط به گردشگری و منابع انسانی، طبیعی و فرهنگی، شاخص زیرساخت‌های گردشگری و فضای کسب و کار مانند زیرساخت‌های حمل‌ونقل ریلی، هوایی و زمینی و همچنین رقابت‌پذیری قیمتی اثر معنی‌داری در جذب گردشگر خارجی دارند. در بین ۱۳ شاخص جزئی سه شاخص ایمنی و امنیت، شاخص منابع فرهنگی و طبیعی، و شاخص رقابت‌پذیری قیمتی در صنعت گردشگری و مسافرت اثر معنی‌داری در جذب گردشگران خارجی دارند.

بزازان و آزادانا (۱۳۹۷)، میزان اثربخشی گردشگری داخلی به استان قم را بر اقتصاد استان قم و اقتصاد ملی با استفاده از رویکرد داده-ستانده دو منطقه‌ای مورد سنجش قرار دادند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند با ورود گردشگران داخلی به استان قم در سال ۱۳۹۰، تولید استان ۵/۱۶ درصد و اشتغال استان ۸/۰۸ درصد افزایش یافته است. همچنین

۶۵ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

ورود گردشگران فوق در اقتصاد ملی به میزان ۷۵۳۲ میلیارد ریال تولید و ۲۶۱۶۳ نفر شغل ایجاد کرده است.

۳- روش پژوهش

۳-۱- روش‌شناسی مدل داده- ستانده دو منطقه‌ای

در مطالعه پیش رو برای بررسی اثر مخارج گردشگری بر روی تولید و اشتغال استان خراسان رضوی و اقتصاد ملی از مدل داده- ستانده دو منطقه‌ای استفاده می‌کنیم. مدل‌های دو منطقه‌ای حاوی اطلاعات بسیار کامل‌تر و پیچیده‌تری نسبت به مدل‌های تک منطقه‌ای است و ساختار آن به گونه‌ای است که همزمان، هم تصویر کلی و کاملی از فعالیت‌های داخل هر منطقه را نشان می‌دهد و هم روابط متقابل میان مناطق موجود در اقتصاد ملی که از نظر اقتصادی به هم وابسته هستند را با جزئیات کامل تبیین می‌کند. بر مبنای چنین ساختاری است که این مدل‌ها قادرند اثرات سرریزی ناشی از گسترش یک بخش در یک منطقه^۱ (مثل بخش‌های مرتبط با گردشگری در استان خراسان) را روی بخش‌های منطقه دیگر (مثل سایر اقتصاد ملی) نشان دهد. در این نوع مدل داده- ستانده دو منطقه‌ای، اقتصاد ملی به دو منطقه: استان خراسان و بقیه اقتصاد ملی که آن را سایر اقتصاد ملی می‌نامیم تجزیه شده است. الگوی ساده دو منطقه‌ای را می‌توان با استفاده از رابطه (۱) فرم عمومی مدل داده- ستانده به شکل زیر نشان داد:

$$X=BY \quad (1)$$

که در آن $X = \begin{bmatrix} X^{KH} \\ X^R \end{bmatrix}$ ماتریس ستانده دو منطقه، $Y = \begin{bmatrix} Y^{KH} \\ Y^R \end{bmatrix}$ ماتریس تقاضای نهایی و $B = \begin{bmatrix} B^{KHKH} & B^{KHR} \\ B^{RKH} & B^{RR} \end{bmatrix}$ ماتریس معکوس بین منطقه‌ای لئونتیف است. ماتریس B در رابطه (۱) به ماتریس ضریب فزاینده تولید یا اثربخشی تولید الگوی داده- ستانده دو منطقه‌ای معروف است. با استفاده از تعریف عمومی ضریب فزاینده تولید در مدل داده-

---

۱- در این مطالعه منطقه معادل استان (تعریف جغرافیایی) در نظر گرفته شده است که با تعریف منطقه مرکز آمار ایران در حساب‌های منطقه‌ای همخوانی دارد.

ستانده که اثر تغییر در تقاضای نهایی بر تولید است در رویکرد دو منطقه‌ای شامل چهار اثر تولیدی: اثرات بخشی، اثرات درون منطقه‌ای، اثرات بین منطقه‌ای (سرریزی) و اثرات ملی است (میلروبلر^۱، ۲۰۰۹).

اثرات بخشی عبارتند از: اثر تغییر تقاضای نهایی هر استان روی تولید بخشی همان استان است که به وسیله هر یک از عناصر ماتریس B^{KHKH} یا B^{RR} قابل محاسبه‌اند.

اثرات درون منطقه‌ای عبارتند از: اثر تغییر تقاضای نهایی هر استان روی تولید کل همان استان است که از جمع ستونی ماتریس‌های B^{KHKH} و B^{RR} قابل محاسبه‌اند.

اثرات بین منطقه‌ای که به اثرات سرریزی نیز معروف هستند، عبارتند از: اثر تغییر تقاضای نهایی بخشی یک استان روی تولیدات بخشی و تولید کل استان‌های دیگر.

جمع ستونی ماتریس‌های B^{RKH} و B^{KHR} به ترتیب اثر سرریزی افزایش تقاضا در استان خراسان رضوی بر تولید سایر استان‌ها و دیگری اثر سرریزی سایر استان‌ها روی تولید استان خراسان رضوی را نشان می‌دهد.

آخرین اثر به اثرات ملی معروف است که عبارتند از: اثر تغییر در تقاضای نهایی بخشی در یک استان روی تولید ملی (جمع اثر: روی تولید همان استان و سایر استان‌ها) است که از جمع ستونی ماتریس B قابل محاسبه است (بزازان، ۱۳۹۰).

با استفاده از ماتریس ضرایب فزاینده تولید فوق می‌توان اثر تغییر در تقاضای نهایی هر کدام از دو منطقه را بر تولید منطقه موردنظر و همچنین منطقه دیگر مورد سنجش قرار داد. به این ترتیب که اگر تقاضای نهایی منطقه اول به اندازه ΔY^{KH} تغییر کند (در این پژوهش ورود گردشگر به استان خراسان رضوی به مثابه صادرات منطقه)، آنگاه اثر آن بر ستانده هر دو منطقه از رابطه (۲) به دست می‌آید. در این تحلیل ایستای مقایسه‌ای، فرض بر این است که تغییرات تقاضای نهایی استان خراسان رضوی به دلیل ورود گردشگر به میزان مصرف آن‌ها تغییر می‌کند و بنابراین تقاضای نهایی سایر اقتصاد ملی بدون تغییر باقی می‌ماند.

$$\begin{bmatrix} \Delta X^{KH} \\ \Delta X^R \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} B^{KHKH} & B^{KHR} \\ B^{RKH} & B^{RR} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta Y^{KH} \\ 0 \end{bmatrix} \quad (2)$$

اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ... ۶۷

از آنجایی که ورود گردشگران نه تنها تولید را افزایش می‌دهد، بلکه روی تعداد شاغلان هر دو منطقه نیز تاثیر می‌گذارد، جهت محاسباتی کردن اثر بخشی اشتغال، ابتدا ماتریس ضرایب مستقیم اشتغال $\hat{A}$ را به صورت رابطه (۳) تعریف می‌کنیم.

$$\hat{A} = \frac{L}{X} \Rightarrow L = \hat{A}X \Rightarrow L = \hat{A}BY \Rightarrow L = EY \quad (3)$$

در این رابطه $\hat{A}$ ماتریس قطری ضرایب مستقیم اشتغال دو منطقه است. با جایگزینی رابطه (۳) در رابطه (۱) رابطه (۴) و (۵) به دست می‌آید که در آن پیوند بین افزایش صادرات ناشی از ورود گردشگران و اشتغال در دو منطقه قابل محاسبه است؛ یعنی:

(۴)

$$L = \hat{A}BY \Rightarrow \begin{bmatrix} L^{KH} \\ L^{LR} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \hat{A}^{KH} & 0 \\ 0 & \hat{A}^R \end{bmatrix} \begin{bmatrix} B^{KHKH} & B^{KHR} \\ B^{RKH} & B^{RR} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Y^{KH} \\ Y^R \end{bmatrix} \\ = \begin{bmatrix} \hat{A}^{KH} B^{KHKH} & \hat{A}^{KH} B^{KHR} \\ \hat{A}^R B^{RKH} & \hat{A}^R B^{RR} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Y^{KH} \\ Y^R \end{bmatrix}$$

$$E = \begin{bmatrix} \hat{A}^{KH} B^{KHKH} & \hat{A}^{KH} B^{KHR} \\ \hat{A}^R B^{RKH} & \hat{A}^R B^{RR} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} E^{KHKH} & E^{KHR} \\ E^{RKH} & E^{RR} \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} \Delta L^{KH} \\ \Delta L^R \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} E^{KHKH} & E^{KHR} \\ E^{RKH} & E^{RR} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta Y^{KH} \\ 0 \end{bmatrix} \quad (5)$$

ماتریس E ماتریس ضرایب فزاینده اشتغال دو منطقه‌ای است. از ماتریس فوق می‌توان اثرات اشتغال بخشی درون منطقه‌ای، بین منطقه‌ای و ملی را محاسبه کرد. هر یک از عناصر ماتریس E^{KHKH} و E^{RR} اثرات اشتغال‌زایی بخشی استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد ملی را نشان می‌دهد و جمع ستونی ماتریس‌های فوق بیان‌گر اشتغال‌زایی درون منطقه‌ای است. اثرات اشتغال‌زایی بین منطقه‌ای (یا اثرات سرریزی اشتغال) از ماتریس‌های E^{KHR} و E^{RKH} محاسبه می‌شوند که E^{RKH} اثر سرریزی اشتغال استان خراسان رضوی و E^{KHR} اثر سرریزی اشتغال سایر اقتصاد ملی است. این دو به ماتریس‌های سرریزی اشتغال دو منطقه‌ای معروفند (بزازان ۱۳۹۰).

۴- تحلیل داده‌ها

۴-۱- پایه‌های آماری و محاسبات مدل

جهت عملیاتی کردن مدل داده- ستانده دو منطقه‌ای دسترسی به جدول (یا ضرایب) داده- ستانده دو منطقه‌ای ضروری است و از آنجایی که جدول داده- ستانده دو منطقه‌ای قبلاً آماده نشده است، از این رو، اولین قدم محاسبه آن است. در محاسبه ضرایب داده- ستانده دو منطقه‌ای استان خراسان رضوی و سایر مناطق اقتصاد ملی و برآورد اثر گسترش گردشگری داخلی در این مطالعه از رویکرد سهم مکانی استفاده شده، دو نوع پایه آماری موردنیاز است:

- * پایه آماری موردنیاز برای برآورد ضرایب داده- ستانده دو منطقه‌ای استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد ملی (اقتصاد ملی به جز استان خراسان رضوی)
- * پایه‌های آماری موردنیاز برای برآورد اثر توسعه گردشگری ناشی از ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی.

پایه‌های آماری موردنیاز برای برآورد جدول داده- ستانده دو منطقه‌ای استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد ملی عبارتند از:

الف- مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۶ جدول آماری ساخت به ابعاد ۱۱۴ فعالیت در ۱۵۷ کالا، جدول آماری جذب به ابعاد ۱۵۷ کالا در ۱۱۴ فعالیت و همچنین جدول متقارن ۹۹ محصول در ۹۹ محصول را برای سال ۱۳۹۰ منتشر کرده است. از آنجایی که حساب‌های منطقه‌ای براساس فعالیت بوده و تعداد آن‌ها نیز ۷۲ فعالیت است، از این رو، جدول متقارن مذکور نمی‌تواند مبنای محاسبه داده- ستانده منطقه‌ای قرار گیرد و لازم است که جدول متقارن فعالیت در فعالیت تهیه و مورد استفاده قرار گیرد. علاوه بر این، طبقه‌بندی حاکم بر جداول ساخت و جذب مرکز آمار ایران ISIC.Rev.4 و CPC.Rev.2 است، از این رو، جدول متقارن مستخرج از آن هم دارای همان طبقه‌بندی است در حالی که طبقه‌بندی حاکم بر حساب‌های منطقه‌ای ISIC.Rev.3 است که به منظور هماهنگی و سازگاری بین طبقه‌بندی جدول متقارن و حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار ایران، جدول متقارن فعالیت در فعالیت مستخرج از دو جدول ساخت و جذب به ISIC.Rev.3 تبدیل شده است. این جدول به دلیل هماهنگی با حساب‌های منطقه‌ای استان خراسان رضوی به ۶۸ بخش تجمیع شده است و ابعاد سایر اقتصاد ملی متناظر آن نیز محاسبه شده است.

۶۹ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

ب- حساب‌های منطقه‌ای مرکز آمار ایران در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ برای استان خراسان و سایر اقتصاد ملی.

پایه‌های آماری موردنیاز برآورد اثر توسعه گردشگری داخلی شامل:

الف- آمار اشتغال بخشی در سطح ملی و در سطح استان خراسان رضوی که از سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران استخراج شده است.

ب- آمار موردنیاز برای برآورد هزینه ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی از نتایج آمارگیری از گردشگران ملی سال ۱۳۹۰ که با هدف تهیه آمار و اطلاعات مربوط به سفرهای داخلی خانوارهای کشور در سال ۱۳۹۰ توسط مرکز آمار ایران انجام شده، اخذ شد.

ضرایب داده- ستانده دو منطقه‌ای طی دو مرحله تهیه شده است؛ در مرحله اول دو جدول تک‌منطقه‌ای یکی برای استان خراسان رضوی به عنوان منطقه اول و دیگری برای سایر اقتصاد ملی به عنوان منطقه دوم با استفاده از روش سهم مکانی FLQ^* که به طور مشروح در مقاله بزازان و سایرین (۱۳۸۶) آمده است. در این مطالعه، مقدار δ برای استان خراسان رضوی $\delta = 0.1$ و برای سایر مناطق اقتصاد ملی $\delta = 0.9$ محاسبه شده است.^۱ در مرحله دوم برای تکمیل جدول دو منطقه‌ای، ماتریس مبادلات بین منطقه‌ای استان خراسان رضوی با سایر اقتصاد ملی و ماتریس مبادلات بین منطقه‌ای سایر اقتصاد ملی با استان خراسان رضوی محاسبه شده است. برای این منظور از روشی استفاده می‌کنیم که انگو و همکاران (۱۹۸۶) در تهیه ضرایب دو منطقه‌ای برای کشور فیلیپین و بزازان و همکاران (۱۳۸۸) برای ایران (تهران و سایر اقتصاد ملی) استفاده کردند و دارای پایه نظری متناسب با الگوی منطقه‌ای است، محاسبات صورت گرفته است.

ساختار تولیدات بخشی استان خراسان رضوی و سایر مناطق اقتصاد ملی در جدول (۲) نشان داده شده است. براساس نتایج حاصله از جدول، می‌توان تحلیل مناسبی از ساختار اقتصاد دو منطقه به دست آورد. با مقایسه ساختار اقتصادی سایر مناطق و اقتصاد ملی مشاهده می‌شود که ساختار اقتصاد هر دو منطقه با یکدیگر مشابه هستند که علی‌القاعده نیز

۱- از آنجایی که هدف اصلی مقاله برآورد ضرایب داده ستانده دو منطقه‌ای و استفاده از آن جهت تعیین اثرات اقتصادی ناشی از گردشگری است از روش FLQ استفاده شده است. در روش ترکیبی $FLQ-RAS$ که بانویی و همکارانشان (۱۳۹۶) در سال‌های اخیر در جهت رفع اشکالات این روش معرفی کرده‌اند، هدف اصلی تهیه جدول داده ستانده منطقه‌ای است.

۷۰ فصلنامه علمی پژوهشنامه اقتصادی، سال بیستم، شماره ۷۶، بهار ۱۳۹۹

باید به همین صورت باشد؛ زیرا سایر مناطق اقتصاد ملی با در اختیار داشتن ۹۵/۱۳ درصد از کل اقتصاد ملی باید ساختاری مشابه با سطح اقتصاد ملی داشته باشد، اما این مشابهت برای استان خراسان رضوی صدق نمی‌کند و این استان با اندازه‌ای معادل ۴/۸۷ درصد از کل اقتصاد ملی ساختار متفاوتی دارد؛ بدین صورت که سهم تولید ۱۱ بخش استان دارای اهمیت بیشتری نسبت به سایر مناطق اقتصاد ملی است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: الف- کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات، ب- ساختمان، ج- عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، تعمیر و وسائل نقلیه و کالاها، ت- مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب و کار و ث- سایر فعالیت‌های خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی. همچنین برخی از بخش‌های استان نیز اهمیت کمتری نسبت به سایر مناطق اقتصاد ملی دارند؛ بخش‌هایی نظیر: استخراج معدن، صنعت و واسطه‌گری مالی.

جدول (۲): مقایسه سهم ستانده در دو منطقه و اقتصاد ملی ۱۳۹۰ (ارقام به میلیارد ریال)

خراسان رضوی		سایر مناطق		کشور (ملی)		بخش‌های اقتصادی
نسبت (درصد)	ستانده	نسبت (درصد)	ستانده	نسبت (درصد)	ستانده	
۱۱/۵	۶۱۹۷۳	۶/۱۵	۶۴۸۸۴۸	۶/۴۱	۷۱۰۸۲۲	کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات
۰/۵	۲۸۷۵	۱۷/۱۹	۱۸۱۲۶۱۲	۱۶/۳۸	۱۸۱۵۴۸۶	استخراج معدن
۲۱/۱	۱۱۳۵۲۹	۳۱/۳۷	۳۳۰۱۳۵۸	۳۰/۸۷	۳۴۲۰۸۸۷	صنعت
۵/۷	۳۰۶۷۵	۴/۲۴	۴۴۶۷۸۲	۴/۳۱	۴۷۷۴۵۷	تامین برق، آب و گاز
۱۲/۰	۶۴۴۸۶	۷/۴۱	۷۸۱۴۰۳	۷/۶۳	۸۴۵۸۸۱	ساختمان
۱۴/۸	۷۹۷۴۶	۸/۷۶	۹۲۴۰۸۱	۹/۰۶	۱۰۰۳۸۲۸	عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و تعمیر و وسائل نقلیه و کالاها
۲/۳	۱۲۶۱۶	۰/۸۳	۸۷۱۰۷	۰/۹۰	۹۹۷۲۳	هتل و رستوران
۶/۶	۳۵۴۷۶	۵/۵۳	۵۸۳۱۸۴	۵/۵۸	۶۱۸۶۵۹	حمل و نقل و انبارداری
۱/۴	۷۴۵۴	۲/۱۰	۲۲۱۱۵۵	۲/۰۶	۲۲۸۶۰۹	واسطه‌گری‌های مالی
۱۰/۴	۵۶۲۴۰	۷/۶۳	۸۰۴۴۴۳	۷/۷۷	۸۶۰۶۸۳	مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب و کار
۴/۷	۲۵۴۶۶	۳/۵۶	۳۷۵۴۶۰	۳/۶۲	۴۰۰۹۲۹	اداره‌ی عمومی، دفاع و تامین اجتماعی
۳/۷	۲۰۰۵۱	۲/۲۹	۲۴۱۶۷۵	۲/۳۶	۲۶۱۷۳۶	آموزش
۳/۴	۱۸۰۷۲	۲/۲۵	۳۳۶۹۶۶	۲/۳۱	۲۵۵۷۶۸	بهداشت و مددکاری اجتماعی
۱/۹	۱۰۴۱۷	۰/۶۸	۷۲۱۸۷	۰/۷۵	۸۲۶۰۴	سایر فعالیت‌های خدمات عمومی، اجتماعی، شخصی
۱۰۰	۵۳۹۰۷۶	۱۰۰	۱۰۵۴۳۹۹۱	۱۰۰	۱۱۰۸۳۰۶۷	جمع

منبع: مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) و یافته‌های پژوهش

۲۱ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

با برآورد ضرایب داده-ستانده دو منطقه‌ای، ضریب فزاینده تولید دو منطقه محاسبه و در جدول (۳) سازماندهی شده است. نتایج در جدول (۳) نشان می‌دهند که ضریب فزاینده تولید بخشی در دو منطقه با توجه به ساختار متفاوت منطقه نتایج یکسان نداشته است. با نگاهی به ستون اول جدول (۳) مشاهده می‌شود که ضریب فزاینده تولید استان خراسان رضوی برای همه بخش‌ها (به‌استثنای بخش استخراج معدن) کوچک‌تر از ضریب فزاینده سایر اقتصاد ملی در ستون ۴ است، اما این رابطه در مورد ضرایب فزاینده تولید کلی (ملی) در ستون‌های ۳ و ۶ صادق نیست. همان‌طور که ارقام ستون‌های ۲ و ۵ نشان می‌دهند، اثرات سرریزی استان خراسان رضوی از سایر اقتصاد ملی برای همه بخش‌ها بزرگ‌تر است. بزرگ‌تر بودن اثرات سرریزی در خراسان رضوی (منطقه کوچک‌تر) به علت بالاتر بودن ضریب واردات آن از سایر اقتصاد ملی است که با تحلیل اقتصاد منطقه‌ای نیز سازگاری دارد.

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهند بزرگ‌ترین ضریب فزاینده تولید مربوط به بخش صنعت در دو منطقه است. بدین معنا که اتخاذ سیاست‌های افزایش یک واحد سرمایه‌گذاری (افزایش تقاضای نهایی) در بخش صنعت در هر دو منطقه باعث بیشترین رشد تولید آن بخش در سطح ملی می‌شود. ضریب فزاینده تولید آن در استان خراسان رضوی کمتر از سایر اقتصاد ملی است، اما به دلیل نیاز شدیدی که به واردات از سایر اقتصاد ملی دارد (به بیان دیگر، بزرگ‌تر بودن اثر سرریزی) ضریب افزایش آن بزرگ‌تر است و معادل $2/062$ واحد و رقم متناظر آن برای سایر اقتصاد ملی $2/032$ واحد را نشان می‌دهد. عکس روند بخش صنعت برای مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب‌وکار در استان خراسان رضوی و استخراج معدن برای سایر اقتصاد ملی صادق است به طوری که بخش مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب‌وکار در استان خراسان رضوی و استخراج معدن برای سایر اقتصاد ملی دارای کمترین ضریب فزاینده تولید در کل اقتصاد است. همچنین بخش ساختمان در دو منطقه دارای رتبه دوم اهمیت بوده و ضریب فزاینده تولید آن در استان خراسان رضوی کمتر از سایر اقتصاد ملی است، سرمایه‌گذاری در بخش ساختمان در استان خراسان رضوی باعث افزایش $1/961$ واحد تولید در استان و $1/949$ واحد تولید در سایر اقتصاد ملی می‌شود. همچنین ساختمان در استان خراسان رضوی بیشترین اثرات سرریزی را نیز دارد. از منظر سیاست‌گذاری در صورتی که هدف سیاست‌گذار رشد تولید باشد، سرمایه‌گذاری در بخش صنعت اثر بیشتری نسبت به سایر بخش‌ها در دو منطقه دارد و بخش با اهمیتی تلقی می‌شود.

۷۲ فصلنامه علمی پژوهشنامه اقتصادی، سال بیستم، شماره ۷۶، بهار ۱۳۹۹

علاوه بر ضریب فزاینده تولید در جدول (۳)، ضریب فزاینده اشتغال را می توان به کمک رابطه (۴) محاسبه و برای دو منطقه در جدول (۴) نشان داده شده است. نتایج جدول (۴) نشان می دهند که سه بخش کشاورزی، شکار و جنگلداری (۷/۶)، آموزش (۵/۷) و حمل و نقل و انبارداری با (۵/۲۱) نفر- شغل بیشترین ضریب فزاینده اشتغال را در استان خراسان رضوی به خود اختصاص داده اند. در حالی که در سایر اقتصاد ملی بخش های کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات (۵/۸)، سایر فعالیت های خدمات عمومی، اجتماعی (۶/۹) و بخش آموزش (۵/۳) دارای بیشترین ضرایب فزاینده اشتغال هستند.

جدول ۳- ضرایب فزاینده تولید و اثرات سرریزی دو منطقه

بخش های اقتصادی	تغییر در تقاضای نهایی استان خراسان رضوی		تغییر در تقاضای نهایی سایر اقتصاد ملی			
	خراسان رضوی (۱)	سایر اقتصاد ملی (اثرات سرریزی) (۲)	ملی (۳=۱+۲)	سایر اقتصاد ملی (۴)	خراسان رضوی (اثر سرریزی) (۵)	ملی (۶=۴+۵)
کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات	۱/۳۴	۰/۴۱	۱/۷۶	۱/۶۷	۰/۰۲	۱/۶۹
استخراج معادن	۱/۲۳	۰/۱۵	۱/۳۷	۱/۰۴	۰/۰۰	۱/۰۴
صنعت-ساخت	۱/۶۱	۰/۴۴	۲/۰۶	۱/۹۷	۰/۰۵	۲/۰۳
تامین برق، آب و گاز	۱/۱۶	۰/۳۲	۱/۴۹	۱/۴۴	۰/۰۱	۱/۴۵
ساختمان	۱/۳۷	۰/۵۸	۱/۹۶	۱/۹۱	۰/۰۳	۱/۹۴
عمله فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسائل نقلیه	۱/۱۱	۰/۱۹	۱/۳۰	۱/۲۹	۰/۰۱	۱/۳۰
هتل و رستوران	۱/۱۸	۰/۲۸	۱/۴۷	۱/۵۴	۰/۰۲	۱/۵۶
حمل و نقل و انبارداری	۱/۱۹	۰/۳۳	۱/۵۳	۱/۴۸	۰/۰۲	۱/۴۹
واسطه گری های مالی	۱/۱۸	۰/۱۲	۱/۳۰	۱/۲۷	۰/۰۱	۱/۲۸
مستغلات-اجاره و فعالیت های کسب و کار	۱/۰۷	۰/۰۸	۱/۱۵	۱/۱۵	۰/۰۱	۱/۱۶
اداره ی عمومی، دفاع و تامین اجتماعی	۱/۱۷	۰/۱۴	۱/۳۰	۱/۲۹	۰/۰۱	۱/۳۱
آموزش	۱/۰۸	۰/۱۱	۱/۱۹	۱/۲۰	۰/۰۱	۱/۲۰
بهداشت و مددکاری اجتماعی	۱/۱۰	۰/۱۶	۱/۲۶	۱/۲۵	۰/۰۱	۱/۲۶
سایر فعالیت های خدمات عمومی، اجتماعی، ...	۱/۱۲	۰/۳۰	۱/۴۲	۱/۴۳	۰/۰۱	۱/۴۴

منبع: یافته های پژوهش براساس رابطه (۲)

۲۳ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

جدول (۴): ضرایب فزاینده اشتغال استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد (نفر شغل)

تغییر در اشتغال سایر اقتصاد ملی			تغییر در اشتغال استان خراسان رضوی			بخش‌های اقتصادی
ملی	اثر سرریزی خراسان رضوی	سایر اقتصاد ملی	ملی	اثرات سرریزی سایر اقتصاد ملی	خراسان رضوی	
۷/۸	۰/۱	۷/۶	۸/۴	۰/۸	۷/۶	کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات
۰/۲	۰	۰/۲	۳/۹	۰/۲	۳/۷	استخراج معدن
۲/۴	۰/۲	۲/۳	۵/۳	۰/۷	۴/۷	صنعت
۱/۳	۰	۱/۲	۱/۵	۰/۴	۱	تامین برق، آب و گاز
۴/۶	۰/۱	۴/۵	۵/۹	۰/۸	۵/۲	ساختمان
۳/۱	۰	۳/۱	۳/۵	۰/۳	۳/۲	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه ...
۳/۳	۰/۱	۳/۳	۳/۲	۰/۵	۲/۸	هتل و رستوران
۴/۲	۰/۱	۴/۱	۵/۷	۰/۵	۵/۲	حمل و نقل و انبارداری
۱/۹	۰	۱/۹	۳/۸	۰/۲	۳/۷	واسطه‌گری‌های مالی
۰/۹	۰	۰/۹	۱/۱	۰/۱	۱	مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب و کار
۵/۱	۰	۵	۵	۰/۲	۴/۸	اداره‌های عمومی، دفاع و تامین اجتماعی
۵/۳	۰	۵/۳	۵/۸	۰/۲	۵/۷	آموزش
۲/۷	۰	۲/۷	۲/۹	۰/۲	۲/۶	بهداشت و مددکاری اجتماعی
۶/۹	۰	۶/۹	۵/۳	۰/۴	۴/۹	سایر فعالیت‌های خدمات عمومی، اجتماعی، ..

منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از رابطه (۴)

۴-۲- سنجش میزان اثربخشی گردشگری بر اقتصاد خراسان رضوی و سایر

اقتصاد ملی

با استفاده از ارقام ضریب فزاینده‌های تولید و اشتغال از یک طرف و نتایج آمارگیری از گردشگران ملی ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران از طرف دیگر، میزان هزینه‌های گردشگری داخلی استان بدین صورت محاسبه شده است. در آمارگیری از گردشگران سفرهای داخلی سال

۷۴ فصلنامه علمی پژوهشنامه اقتصادی، سال بیستم، شماره ۷۶، بهار ۱۳۹۹

۱۳۹۰ که از گردشگران ورودی به ۲۰ استان مقصد اصلی سفرهای داخلی در کشور توسط مرکز آمار ایران انجام گرفته، دو نوع اطلاعات را مورد استفاده قرار گرفته است:

الف- آمار مربوط به تعداد گردشگران داخلی ورودی به استان خراسان رضوی به صورت اقامت شبانه و یا بدون اقامت شبانه

ب- آمار مربوط به هزینه سفرهای داخلی خانوارها به تفکیک نوع هزینه‌ای که در سفر انجام داده است.

مخارج کل گردشگران داخلی استان خراسان رضوی از حاصل ضرب مخارج یک گردشگر (به تفکیک نوع هزینه) در تعداد گردشگران داخلی به دست آمده که در جدول (۵) نشان داده شده است.

جدول ۵- هزینه گردشگران داخلی استان خراسان رضوی به تفکیک نوع هزینه (میلیارد ریال)

بخش‌های منطبق با نوع هزینه	هزینه کل	هزینه گردشگران در بخش‌های مختلف
حمل و نقل	۷۱۷۳	هزینه تور و گشت
حمل و نقل	۲۱۲۴۳	هزینه‌های حمل و نقل
هتل و رستوران	۵۲۰۵	هزینه‌های اقامت و هزینه خوراکی
سایر فعالیت خدمات عمومی	۷۲۶	هزینه‌های فرهنگی، تفریحی، ورزشی
بهداشت و مددکاری اجتماعی	۱۶۴۴	هزینه‌های درمانی
صنعت-ساخت	۶۴۴۲	هزینه‌های خرید سوغاتی
صنعت-ساخت	۴۷۵۹	هزینه‌های خرید کالا و لوازم
سایر فعالیت خدمات عمومی	۶۷۶	سایر هزینه‌های سفر
—	۵۱۰۸۹	جمع کل

منبع: مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) و یافته‌های پژوهش

همان‌طور که در جدول (۵) مشاهده می‌شود نوع هزینه‌ای که گردشگر انجام می‌دهد به یک بخش اقتصادی مربوط می‌شود که با ساختار جدول داده-ستانده هم‌خوانی داشته و به صورت بردار صادرات به مدل دو منطقه‌ای شماره (۲) و (۵) وارد و اثرات تولیدی و اشتغال محاسبه و نتایج در جدول (۶) نشان داده شده است.

بر اساس نتایج به دست آمده در جدول (۶)، بخش‌های صنعت، حمل و نقل و انبارداری و عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و تعمیر وسایل نقلیه و کالاها به ترتیب با ۱۸۷۷۸، ۱۵۶۸۳ و

اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ... ۷۵

۱۳۵۵۴ میلیارد ریال، بیشترین افزایش تولید را در استان خراسان رضوی ناشی از ورود گردشگر داخلی به استان داشته‌اند. در حالی که بخش هتل و رستوران با ۴۱۵۳ میلیارد ریال در رتبه پنجم استان قرار دارد. علاوه بر این، اثر کل تولیدی بر اقتصاد استان خراسان رضوی، ۶۵۳۰۸ میلیارد ریال که معادل ۱۲/۱۱ درصد از تولید کل استان است و رقم قابل ملاحظه‌ای است. همچنین اثرات سرریزی ورود گردشگر داخلی به استان خراسان رضوی، تولید بخش‌های صنعت، حمل‌ونقل و انبارداری و معدن سایر اقتصاد ملی را به ترتیب با ۶۷۷۰، ۱۸۰۹ و ۱۷۲۰ میلیارد ریال تحت تاثیر قرار داده و اثر کل تولیدی بر سایر اقتصاد ملی ۱۵۰۶۵ میلیارد ریال بوده است.

جدول (۶): اثربخشی تولید و اشتغال ناشی از ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی

اثرات اشتغال (نفر)		اثرات تولیدی (میلیارد ریال)		رشته فعالیت‌ها
سایر استان‌ها	خراسان رضوی	سایر استان‌ها	خراسان رضوی	
۴۶۹۸	۱۷۵۱۸	۸۰۹	۲۸۹۲	کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات
۱۷۹	۶۹۱	۱۷۲۰	۲۲۶	استخراج معدن
۶۱۱۴	۴۵۲۴۵	۶۷۷۰	۱۸۷۷۸	صنعت
۴۰۲	۵۹۱	۶۵۸	۸۲۰	تأمین برق، آب و گاز
۳۷۸	۹۳۵	۱۲۵	۲۳۷	ساختمان
۲۷۹۰	۳۹۰۶۷	۱۰۵۳	۱۳۵۵۴	عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و تعمیر وسایل نقلیه و...
۷۷	۹۰۴۷	۳۴	۴۱۳۳	هتل و رستوران
۵۹۲۳	۷۱۲۸۹	۱۸۰۹	۱۵۶۸۳	حمل‌ونقل و انبارداری
۱۱۵۲	۹۹۷	۷۹۴	۳۱۵	واسطه‌گری‌های مالی
۷۱۲	۵۵۶۲	۱۲۰۱	۶۹۹۲	مستغلات، اجاره و فعالیت‌های کسب‌وکار
۱۲۱	۸۹	۲۷	۲۱	اداره عمومی، دفاع و تأمین اجتماعی
۸۳	۱۵۲	۱۷	۲۸	آموزش
۳۴	۳۷	۱۵	۱۶	بهداشت و مددکاری اجتماعی
۲۱۷	۷۲۱۶	۳۶	۱۵۹۶	سایر فعالیت‌های خدمات عمومی، اجتماعی، شخصی
۲۲۸۸۱	۱۹۸۴۳۴	۱۵۰۶۵	۶۵۳۰۸	اثر کل
۰/۱۲	۱۱/۴۷	۰/۱۴	۱۲/۱۱	اثر کل (درصد)

منبع: یافته‌های پژوهش با استفاده از رابطه (۲) و (۵)

از جدول (۶) در اثربخشی اشتغال به این نتیجه می‌رسیم که به ازای کل مخارجی که گردشگران در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ هزینه کرده‌اند، در بخش حمل‌ونقل و انبارداری ۷۱۲۸۹ نفر و در بخش صنعت ۴۵۲۴۵ نفر و در بخش عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و تعمیر وسایل نقلیه و کالاها ۳۹۰۶۷ نفر شغل ایجاد شده است. در مجموع سفر کل گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی باعث افزایش کل اشتغال به میزان ۱۹۸۴۳۴ نفر شده که معادل ۱۱/۴۷ درصد کل اشتغال در استان است که نقش بسیار تعیین‌کننده در اشتغال استان داشته است. همچنین به ازای کل مخارجی که گردشگران در استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۰ انجام داده‌اند در سایر اقتصاد ملی بخش‌های صنعت ۶۱۱۴، حمل‌ونقل و انبارداری ۵۹۲۳، کشاورزی، شکار و جنگلداری و شیلات ۴۶۹۸ نفر شغل ایجاد شده است و در مجموع ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی باعث افزایش ۲۲۸۸۱ نفر شغل در سایر اقتصاد ملی شده که اثر آن را نباید نادیده گرفت.

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه گردشگری یکی از فعالیت‌های اقتصادی بااهمیت در جهان است و اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نامیده‌اند. با توجه به نقش گسترش گردشگری در رونق اقتصادی و وجود مکان‌های تاریخی و زیارتی به‌خصوص حرم امام رضا (ع) در این مطالعه اثر ورود گردشگری داخلی بر تولید و اشتغال استان خراسان رضوی در قالب مدل داده-ستانده دو منطقه‌ای مورد سنجش قرار گرفت. بدین منظور، ضرایب داده-ستانده استان خراسان رضوی و سایر مناطق اقتصاد ملی با استفاده از روش غیر آماری *FLQ از جدول داده-ستانده داخلی ملی سال ۱۳۹۰ محاسبه و به کمک ضرایب مستقیم و فزاینده تولید و اشتغال استان خراسان رضوی و سایر اقتصاد ملی، مدل داده-ستانده دو منطقه‌ای را تهیه شد. همچنین هزینه گردشگران داخلی که به تازگی توسط مرکز آمار ایران تهیه شده، زمینه را برای چنین مطالعات منطقه‌ای فراهم کرده است. با در نظر گرفتن هزینه گردشگران داخلی در استان به عنوان صادرات استان و ورود آن به مدل دو منطقه‌ای نتایج نشان دادند بخش صنعت استان خراسان رضوی بیشترین تاثیرپذیری از ورود گردشگران را داشته است. بخش‌های مرتبط با گردشگری مانند حمل‌ونقل و انبارداری و عمده‌فروشی و خرده‌فروشی رتبه دوم و سوم و بخش هتل و رستوران رتبه پنجم را به خود اختصاص دادند. این نتیجه خیلی دور از انتظار

۲۷ اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به استان ...

برای بخش هتل و رستوران به حساب نمی‌آید؛ زیرا همه نهادهای دولتی و خصوصی دارای مهمانپذیرهایی در مشهد هستند که هزینه هتل و رستوران را برای گردشگران داخلی کارمندانشان کاهش می‌دهد. اثر کل حاصل از گسترش گردشگری داخلی بر تولید استان معادل ۱۲/۱۱ درصد تولید ناخالص داخلی استان بوده که بسیار قابل ملاحظه است. علاوه بر این، میزان اثر کل حاصل از صنعت گردشگری بر اشتغال استان خراسان رضوی ۱۹۸۴۳۴ نفر بوده است که این ۱۱/۴۷ درصد از کل اشتغال ایجاد شده در استان خراسان رضوی است که می‌توان نقش آن را در اقتصاد استان بسیار بااهمیت تلقی کرد. نتایج نشان داد که اثرات سرریزی تولید و اشتغال ورود گردشگران داخلی به استان خراسان رضوی بر سایر اقتصاد ملی کوچک است، اما نمی‌توان آن را نادیده گرفت.

در این پژوهش اثر اقتصادی گردشگری داخلی بر رشد تولید و اشتغال مورد بررسی قرار گرفت در حالی که استان خراسان پذیرای گردشگران خارجی زیادی از کشورهای عربی و مسلمان منطقه است. به دلیل فقدان آمار مربوط به تعداد و مخارج گردشگران خارجی مطالعه آن امکانپذیر نبوده است. با توجه به پتانسیل مدل‌های تعادل عمومی به ویژه مدل‌های داده-ستانده منطقه‌ای، پیشنهاد می‌شود که پس از آماده شدن حداقل آمار مربوط به گردشگران خارجی، اثرات اقتصادی ورود آن‌ها نیز برآورد شود تا تصویر واقعی‌تری از پتانسیل گردشگری استان ارائه شود.

منابع

الف - فارسی

- ابراهیمی کوهبنه، محمدصادق و ایزد، اسماعیل (۱۳۹۳)، «تحلیل پیامدهای توسعه گردشگری بر توسعه مناطق روستایی (مطالعه موردی: دهستان کسلیان استان مازندران)»، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، سال اول، شماره ۱، صص ۷۱-۸۳.
- بانویی، علی اصغر، پریدسا مهاجری، نرگس صادقی و افسانه شرکت (۱۳۹۶)، «یک روش ترکیبی جدید FLQ-RAS برای محاسبه جدول داده - ستانده منطقه‌ای؛ مطالعه موردی استان گیلان»، پژوهش‌های اقتصادی ایران، دوره ۲۲، شماره ۷۱، صص ۸۱-۱۱۴.
- بزازان، فاطمه (۱۳۹۰)، «ضرایب فزاینده تولید، اشتغال و درآمد در مدل داده- ستانده دو منطقه‌ای»، فصلنامه اقتصاد مقاداری، دوره ۸، شماره ۲، صص ۱۵۱-۱۷۸.
- بزازان فاطمه و فهیمه آزادانا (۱۳۹۷)، «اثرات اقتصادی ورود گردشگران داخلی به قم (رویکرد داده- ستانده دو منطقه‌ای)»، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۷، شماره ۲۵، صص ۸-۲۴.
- بزازان، فاطمه، علی اصغر بانویی و مهدی کرمی (۱۳۸۸)، «تحلیل اثرات بازخوردی و سرریزی در قالب الگوی داده- ستانده دو منطقه‌ای (مطالعه موردی استان تهران و بقیه مناطق)»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال سیزدهم، شماره ۳۹، صص ۲۹-۵۲.
- بزازان، فاطمه و فاطمه جعفری (۱۳۹۳)، «اثر توسعه گردشگری داخلی بر اقتصاد شهر نیشابور»، فصلنامه سیاست‌گذاری پیشرفت اقتصادی دانشگاه الزهراء (س)، سال ۲، شماره ۵، صص ۹-۳۰.
- رنج‌پور، رضا، زهرا کریمی تکانلو و میرحجت نجفی نسب (۱۳۹۰)، «بررسی فرضیه توریسم منجر به رشد در ایران طی دوره ۱۳۴۷-۱۳۸۸»، فصلنامه تحقیقات اقتصادی راه اندیشه، شماره ۳، صص ۱۱۵-۱۳۴.
- زند، ابتهال، (۱۳۸۹)، «تأثیر اشتغال بر کاهش فقر در دو بخش خدمات گردشگری و بیمارستانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- شربت، اکبر (۱۳۹۴)، «بررسی نقش گردشگری در توسعه اقتصادی استان گلستان»، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ۵، شماره ۱۵، صص ۴۱-۵۸.
- مروت، حبیب، علی اصغر سالم و محبوبه خادم نعمت‌اللهی (۱۳۹۷). «شناسایی عوامل موثر بر تقاضای گردشگری خارجی»، پژوهشنامه اقتصادی، سال ۱۸، شماره ۶۹، تابستان ۱۳۹۷، صص ۲۷۵-۳۰۶.

مرکز آمار ایران، (۱۳۹۶)، جدول داده-ستانده سال ۱۳۹۰.
مرکز آمار ایران، حسابهای ملی، حسابهای منطقه‌ای سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱.
مرکز آمار ایران (۱۳۹۳)، معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی، نتایج آمارگیری از گردشگران ملی سال ۱۳۹۰.

ب- انگلیسی

- Akkemik, K. A. (2012). "Assessing the Importance of International Tourism for the Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis". *Tourism Management*, 33(4). 790-801.
- Albqami R. (2004). "Economic Impact of Tourism Sector on Saudi Arabian Economy". Intermediate Input-Output Conference, 2004 - Brussels, Belgium, September 2-4, 2004.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jorda, M. (2002). "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case". *Applied Economics*, 34(7). 877-884.
- Frechtling, D. C., & Horvath, E. (1999). "Estimating the Multiplier Effects of Tourism Expenditures on a Local Economy through a Regional Input-output Model". *Journal of Travel Research*, 37, 324-332.
- Holzner, M. (2011). "Tourism and Economic Development: The Beach Disease?". *Tourism Management*, 32(4). 922-933.
- Incera A. C. (2011). "Comparing the Economic Impact of Tourism Using Different Input-Output Models". An Application for Galicia, The 3rd Conference of International Association for Tourism Economics, 4-7 July, Bournemouth University, School of Tourism, UK.
- Incera, A. C., & Fernandez, M. F. (2015). "Tourism and Income Distribution: Evidence from a Developed Regional Economy". *Tourism Management*, 48, 11-20.
- Miller, R. E., & Blair, P. D. (2009). *Input-output Analysis: Foundations and Extensions*, Cambridge University Press.
- Miller R. and P. D. Blair (1985). *Input-Output Analysis, Foundation and Extensions*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Okamoto. N., Zhang Y., and Zhao K. (2005). *Non-Survey Methods for Estimating Regional and Interregional Input-output Multipliers*, in Okamoto. N & Ihara. T. (ends). *Spatial Structure and Regional Development in China: an Interregional Input-output Approach*, Institute of Development Economics, (IDE-GETRO). Palgrave McMillan.

- Ribeiro L.C.S and MOTTA G. P., (2012). "Inter-sectoral Impacts of Tourism in the State of Sergipe: an Inter-regional Approach". The 20th International Input-Output Conference and the 2nd Edition of the International School of Input-Output Analysis, Bratislava, Slovakia, June 24-29, 2012.
- Round, J. I. (1978a). "On Estimating Trade Flows in Interregional Input- Output Models". *Regional Science & Urban Economics*, 8, pp. 289- 302.
- Tyler, W. G. (1981). "Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence". *Journal of Development Economics*, 9(1). 121-130. ISO 690.
- Zhang, Y & Zhao, K. (2005). "The Spillover and Feedback Effects between Coastal and Non-Coastal Regions', in Okamoto". N & Ihara. T. (ends). *Spatial Structure and Regional Development in CHINA: An Interregional Input-output Approach*, Institute of Development Economics, (IDE-GETRO). Palgrave, McMillan.

